

SOSYOLOJİ VE TARİH: FRANSIZ ANNALES OKULUNUN XX. YÜZYIL TOPLUM DÜŞÜNCESİ VE TARİHÇİLİĞİ ÜZERİNDE ETKİSİ

Ertan Eğribel - Ufuk Özcan

Bu çalışmada günümüz tarihçiliği ve sosyoloji sorunlarından söz edilirken üzerine toz kondurulmayan, kendisine özel, prestijli bir yer verilen Annales Okulunu ele alacağız. Tam tersi, tartışmacı bir yol izleyeceğiz. Annales Okulunun öne çıkarılması XX. yüzyıl Batı toplum düşüncesinde ve tarihyazımında Marx'ın siyasi yönünün ihmal edilmesi ve tarihyazımı üzerindeki etkisinin kırılmasıyla. Batı'da Batı-dışı toplumların önüne en az Marx kadar etkili olabilecek yeni bir kişi ve akım çıkarılmak istendiğinde Braudel ve Annales Okulu çalışmaları gösterilecektir. Annales Okulunu, toplumsal tarih anlayışını önce bu çerçeveye yerleştirerek değerlendirmek gerekir. Bir dönem Marx bilmeden sosyoloji ve tarih yapılamayacağı söylenirken sonrasında Braudel'in tuğla gibi kitapları sosyoloji ve tarihçilerin önüne konulacaktır. Önce bu tavırla hesaplaşmak gerekir. Marx karşıtı sosyoloji ve tarihyazımı yine Marx'ın ele aldığı pek çok konuyu tartışma çabası içinde zorunlu olarak disiplinler arası çalışmayı öne çıkarmıştır ama artık sosyoloji gözden düşerken yerine tarih her şeyi kapsayan bir bilim olarak gösterilecektir.

Annales Okulunu değerlendirmek için diğer bir çerçeve Osmanlı tarih anlayışı ile Türk sosyolojisinin birleşmesi karşısında bu çerçevenin kırılarak Türkiye'de tarihçiliğin Annales Okulunun çerçevesi içine sokularak etkisizleştirilmeye çalışılması ve yeni bir yol izlemeye zorlanmasıyla ilgilidir. Annales Okulunun, özelde Braudel'in Batı-dışı ülkelerde öne çıkarılması bu ülkelerde görülen güçlü geleneksel (siyasal) tarihçiliğin etkisinin kırılmasıyla. Türkiye'de Annales Okulunun Fuat Köprülü,

Ömer Lütfü Barkan üzerinde etkisinden söz edilmektedir. Biz tam tersini düşünüyoruz. Bu güçlü tarihçilerimiz Annales Okulu üzerinde etkili olmuşlardır. Köprülü ve Barkan geleneksel tarihçiliğimizin XX. yüzyıldaki en önemli temsilcileridir. Osmanlı'nın tasfiyesi ve Yeni Türkiye'nin kurulması sonrasında da Osmanlı tarihçilik geleneği ile ilişkilerini sürdürmeleri yanında resmi tarih görüşünün dışındaki konu ve problemlere de ilgi göstermişlerdir. Anadolu'nun Türkleşmesi, Osmanlı'nın kuruluşu, Osmanlı imparatorluk düzeninin işleyişi, Osmanlı düzeninin sorunları, Batılılaşma gibi ele aldıkları her konu Batı açıklamaları dışındadır ve Batı merkezli tarih açıklamalarına da bir karşıtlık içermiştir. Türkiye'de sosyoloji ile tarihçiliğin ortak konu ve sorunlar etrafında karşılıklı ilişkiler kurması açısından çok önemli bir girişimi temsil etmektedirler. Bugün onların tartıştığı konu ve sorunların Annales Okuluna ve etkisine bağlanması yanlıştır. Köprülü, Barkan, İnalçık gibi Osmanlı tarihçiliğinin temsilcileri en az Annales okulu tarihçileri kadar önemli, Annales Okulu karşısında kendi başlarına ve kendi aralarında birlikte ele alınabilecek kadar güçlü, farklı bir geleneğin temsilcileridirler. Ancak onların çalışmalarının Annales Okuluna bağlı olarak değerlendirilmesi sonucunda izleyicileri onların bağlı olduğu gelenek yerine Annales Okuluna ve giderek toplumsal tarihçiliğin günümüzde aldığı biçim olan sorunsuz, bütünlükten uzak, siyaseti reddeden, "her şeyin tarihine" bağlanmışlardır.

Annales Okulunun Batı'da önce Marx'ın verili düzene karşı siyasi tavrının, yeni düzen arayışının gözden düşmesiyle gündeme gelmesi rastlantı değildir. Marx kapitalizme ve Batı düzeninin işleyişine önemli eleştiriler getirmiştir. Ancak toplum sorunlarının çözümünde Batı'ya öncülük vermesi nedeniyle Batı düşüncesinin dışında değildir. Marx'ın kaygıları ile sosyolojinin kurucularının kaygıları ortaktır. Bu açıdan Marx'ı sosyoloji dışında görmek mümkün değildir. Sosyolojinin kurucuları arasındadır. Marx'ın mevcut düzene karşı siyasal yönü/tavru etkisiz kılındıkça Batı düşüncesi içinde Marx'ın açıklamalarının benimsenmesinde bir sakınca görülmemiştir. Marx'ın görüşlerinin yeniden yorumlanması da bunun ötesine geçmemiştir. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlı'nın tasfiyesiyle birlikte başlayan yeni süreç içinde, Batı kendi içinde ve Doğu ile ilişkilerindeki sorunlarını çözdükçe sosyoloji ve tarihyazımında değişikliklerin gündeme gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu açıdan tarihyazımı girişimlerinin Fransa'daki yansımalarını ve Annales Okulunu ele almak anlamlı olacaktır. Bu anlayışın en önemli özelliği, sosyolojiyi de kapsayan bir tarih anlayışını gündeme getirmesi, diğer deyişle sosyoloji açıklamalarının tarih üzerindeki etkisinin kırılmasıdır. Bütünsel sosyoloji kuramları etkisini yitirdikçe tarih açıklamaları üzerindeki etkisi de tartışmalı olacaktır. Annales Okulunun en önemli

özelliği bütünsel düzeyde sosyoloji açıklamalarının yerine yeni bir tarih anlayışını gündeme getirmesidir.

XX. yüzyıl Batı tarihçiliğinin geçmişten farklı ayırt edici bir özelliği çoğul olması, çeşitliliğe izin vermesidir. Başka deyişle siyasi ve kapalı bir dünya görüşü özelliği göstermemesidir. Bunda Marksist siyasi tarih kuramı ve toplumsal değişme anlayışına yönelik eleştiriler, anti-Marksist tarihyazımı ve toplum anlayışının ağırlık kazanması önemli bir rol oynamıştır. Öncelikle tarihin tek bir doğrusal çizgi üzerinde geliştiği ve tek bir “doğru” yorumunun olduğu görüşü (bu 1930’lardan itibaren öne çıkarılan Stalinist bir yorumdur), Avrupa sosyalistler tarafından reddedilmiştir. Gerçekte reddedilen ve tartışma konusu haline getirilen, Sovyetler Birliği’nin tarihin gelişmesinde ve değişmesinde kendisine verdiği öncülük ve sözcülüktür. Bu tartışmada Avrupalı kapitalist ülke Marksistlerinin payının büyük olması göze çarpan bir noktadır. Kayda değer bir başka gelişme, XX. yüzyılda Marksist literatürde ortaya çıkan yeni yorumların Marx’ın öğretilerine bağlı olarak yönetildiği iddiasında olan ülkeler (SSCB, Çin vb.) yerine, kapitalist ülkelerin aydınları tarafından getirilmesidir. Özellikle SSCB’de Marksizmin dogmatikleştirilmesi söz konusu olmuştur. Marksizmi dogmatik bir öğreti olmaktan çıkarma yönündeki girişimlerin (egemen sosyalizm anlayışı dışında) kapitalist ülkelerin Marx yorumcularından gelmesi dikkat çekici ve değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bu noktada vurgulamamız gereken şey, “revizyon” ve “yeniden yorumlama işlemi” sırasında Marksizmin öncelikle siyasi, klasik, geleneksel çizgilerini yitirmesi, kendi dışındaki akımlarla ve tarihsel düşünüş gelenekleriyle eklemlenmesi, iç içe geçmiş olmasıdır. Bir bakıma Marksizmin eleştirel ve devrimci yönünün ehlileştirildiğinden söz etmemiz mümkündür.

Eğer Marksizm günümüzde bağımsız bir “bilim” veya öğreti, daha esnek bir ifadeyle “bilimsel bir teori” olarak benimsenmiyorsa, bunu büyük ölçüde Marksizmi genel sosyal bilim literatürü içinde eritme çabalarıyla -ki oldukça güçlüdür- ilişkili görmek gerekir. Günümüzde akademik Marksistler artık Marksist olmayan tarihçilerin kavram ve tezlerini reddetmemektedirler. Öte yandan Marx’tan güçlü bir biçimde etkilenmiş olduğu gözlenirse bile kendilerini Marksist olarak görmeyen pek çok tarihçi de vardır. Marx Batı içi çelişki ve çatışmaların ekonomik düzeyde olduğunu, Batı ile Batı-dışı toplumlar arasındaki çelişkilerin de sosyo-ekonomik yapı problemi olduğunu savunmuş, ekonominin son kertede belirleyiciliğinden söz etmiştir. Sorunların aşılması için siyasi düzen değişikliğini savunmuştur. Batı sorunları olduğunu bilecektir ama mevcut dünya egemenliğini değiştirecek bir düzen değişikliği yerine sorunlarıyla birlikte yaşamayı seçmiştir. Annales Okulu da ekonomik ve toplumsal etkenin

önemli olduğu ilkesine dayanacak, ancak sorunların siyasal boyutunu göz ardı edecektir.

Annales Okulu, tarihin disiplinlerarası ve karşılaştırmalı çalışmayla yazılması, böylece tarihin bir bilim olarak kabul edilmesi iddiasını taşıyan bir tarih okuludur. Adını *Annales d'histoire économique et Sociale* adlı dergiden almıştır. XX. yüzyılda, iki büyük savaş arası dönemde, iki Fransız tarihçi, Marc Bloch ve Lucien Febvre tarafından yeni bir tarihyazımı anlayışı ortaya konmuştur. Geleneksel ve XIX. yüzyıl tarihçilik anlayışından belli yönleriyle ayrılan bu tarihyazımı anlayışı, tarihin disiplinlerarası ve karşılaştırmalı çalışmayla yazılmasını, böylece tarihin bir bilim olarak kabul görebileceği iddiasını taşımaktaydı. Bloch ve Febvre, her ikisi de dilbilimle, sözcüklerin kökenbilimiyle ilgilenmişlerdir. Her ikisi de zihniyetler tarihinin ilk yapıtlarından biri olan ve ilkel düşünüş ile çağdaş düşünüş arasındaki farkları koymaya çalışan Lucien Levy-Bruhl'ün çalışmalarından yararlanmış ve ondan etkilenmişlerdir. Onlara göre özellikle de zihniyet tarihçiliğinde edebiyat tarihin dışında bırakılamaz. Edebi metinler en azından yazılı belgeler kadar, hatta onlardan da fazla gerekli tarihsel malzemelerdir. Akımın üyeleri ayrıca beşeri coğrafya, bitki coğrafyası, demografya gibi alt disiplinlerin tarihyazımındaki önem ve değerine dikkat çekiyorlardı. Tarihçi geniş bir bilgi birikimine dayanmalıydı. Bu iki tarihçi, Belçikalı tarihçi Henri Pirenne'e mektup yazarak ondan yeni kuracakları derginin başına geçmesini rica ediyorlardı. Pirenne, iki Fransız tarihçinin ortak talebine destek sözü verdi, ancak bu destek sözünü fiilen yerine getirmedi. 1929 yılında Bloch ve Febvre kuruculuk görevini üzerlerine alarak, XX. yüzyılın en etkili tarih okulu olacak Annales Okulu'nu ve okulla aynı adı taşıyan dergiyi kurdular. Başlangıçta ekonomik ve toplumsal tarih üzerine yoğunlaşan derginin kuruluş amacı toplumların yaşamlarının uzun süre gölgede kalmış veçhelerine ışık tutmaktı. Annales'ın tarih anlayışı başlangıcındaki anlamının dışına taşı. Mümkün olan bütün alanları (yerbilim, psikoloji, sosyoloji, edebiyat vb.) içeriğine taşıdı. Tarih boyunca egemen olan "olay-anlatıcı tarihyazımı"na ve XIX. yüzyılın "olgucu ya da deneyci tarih anlayışı"na karşıt bir yönde gelişti. Bütünsel ve kuşatıcı bir tarih pespektifine dayalı olarak kurumların, zihniyetlerin, ekonomik ve toplumsal yapıların, iklim-jeoloji-coğrafya ve nüfus gibi özelliklerin önemine dikkat çekerek, çok çeşitli ve zengin verilere dayalı bir tarihyazımı metodolojisine dayandılar. Böylece Annales Okulu XX. yüzyılın en etkili tarihçilik geleneğini oluşturan bir akımı haline geldi. Okulun kurucuları, her ikisi de Ortaçağ araştırmalarıyla tanınan Marc Bloch ve Lucien Febvre'dir. Bu iki tarihçinin 1929'da yayınlamaya başladıkları *Ekonomik ve Sosyal Tarih Yıllıkları* okula da adını vermiştir. Okul daha sonraki dönemde önemli tarihçiler kazanmıştır. En başta gelen isim

Fernand Braudel'dir. Onu Georges Duby, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie gibi tarihçiler izleyecektir. Annales Okuluyla ismi en çok özdeşleşen kişi olan Braudel, XX. yüzyılın önde gelen, etkili tarihçilerinden biri olarak gösterilmektedir.

1929 yılında kurulan okula adını veren derginin alt başlığı zaman içerisinde değişmiştir. Bu durum akımın entelektüel güzergahının dönüşümü hakkında ipucu vermektedir. Başlangıçta derginin adı *Ekonomik ve Toplumsal Tarih Yıllığı* (Annales: d'histoire economique et sociale)'dir. Bu başlıkta, iktisadi ve toplumsal olayları çalışma alanı olarak seçen ve feodalizm üzerine çalışmalarıyla tanınacak olan Bloch'un etkisi büyüktü. Kurucularının temel sorunu Marx, Durkheim ve Weber'in savlarına eleştirel bir çerçeve oluşturmak üzere geliştirdi. Bunu da ancak onların uğraşı alanlarında, iktisadi ve toplumsal tarih alanında gerçekleştirebilirlerdi. Derginin kuruluşundan on yıl sonra alt başlığı *Sosyal Tarih* (d'histoire sociale)'e dönüşmüştür. II. Dünya Savaşı sırasında bu başlık da değişmiş ve *Toplumsal Tarih Çalışmaları* (Melanges d'histoire sociale) olmuştur. 1946'dan itibaren dergi *Yıllıklar: Ekonomiler, Toplumlar, Uygarlıklar* (Annales: economies, societies, civilisations) başlığını taşımaya başlamıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki, büyük savaş sonrasında okul mensupları "uygarlık" kavramını, özellikle de Braudel'in çalışmalarında "Akdeniz uygarlıkları" kavramını incelemişlerdir. Bu bakış açısı Fransa'yı bir Akdeniz uygarlığı olarak, Afrika ve Asya ülkeleriyle bağlantılı bir "merkez" olarak konumlandırma çabasının ürünüdür ve bu tutum o dönemde izlenen resmi Fransız politikalarıyla da örtüşmektedir. Braudel'den sonra okul mensupları "zihniyet tarihçiliği"ne, coğrafya ve demografya bilgisine vb. giderek daha fazla yönelmişlerdir.

Annales Okulu başlangıçta bütünsel ana meselelerin temel özelliklerinin neler olduğunu tartışmaya açmışlardır. Bu çabalarıyla geleneksel tarih anlayışını öykücü tarihyazımı olarak mahkum edeceklerdir. Bu açıdan Braudel'in tarih anlayışı ilgi çekicidir. Batı'nın olaylar önünde konum ve tutumunu bir başka olay ile kurduğu ilişkiyle, Batı-dışı toplumların tutumuyla açıklayacak, bu nedenle tarihi katlara ayırarak, toplumsal zaman, mekânsal zaman, bireysel zaman gibi katlara dayalı farklı zaman anlayışlarından söz edecektir. Bu çerçeve içinde önce coğrafyaya ait bir zamandan başlayacaktır. Toplumdan belli değişiklikler beklenene kadar ama temel çok yavaş değiştiği için beklenen değişiklik sınırlı olacaktır. Söz gelişi kalkınma meselesinde olduğu gibi temeldeki zaman ağır geliştiği için beklenen sonuçların ortaya çıkması hemen mümkün olmayacaktır. Braudel'in tasası gerçekte Marx'ın toplum içindeki sınıflamalarına benzer ama daha farklı bir biçimde günümüz toplum sınıflandırmalarının/ modellerinin açıklanmasıdır. Bazı toplumlar "az gelişmiş" ise bunun tarih ile

temellendirilmesiyle bu toplumların Batı karşısında “geriliği” kaçınılmaz bir kader olacaktır. Toplumlar arası farklılık ve çatışmaları aşma çabası yerine (yine Marx’a karşıt bir biçimde) çatışmalara bahane hazırlanmaktadır. Annales Okulu Marx gibi ama ona karşıt olarak tarihin temel bilim olduğunu gündeme getirmiştir. Ancak tarihte ve tarihyazımında siyasal boyutu göz ardı edecektir. Bu tutum, bütün açıklama ve değişim anlayışının Batı egemenliğine mal edilmesi demek olacaktır. Biz de sosyoloji açıklamalarının tarihten bağımsız olmadığından söz ediyoruz, bu yönde bir çaba içindeyiz. Ancak sorunların siyasi yönünün altını çizerek bu yönde günümüz sorunları üzerinde etkili olan bir tarihi, toplumsal ve tarihi değişmeyi savunuyoruz. Önemli olan müzeci bir tarih anlayışını, bu yönde uzmanlıkları savunmak yerine geçmiş deneylerden günümüz sorunlarının çözümünde yararlanılması, bu yönde dinamik bir anlayışla günümüz ile tarih arasında veya sosyoloji ile tarih disiplini arasında ilişki ve sonuçlar çıkarılmasıdır. Tarih bir yerde sosyoloji görüşlerimizin sınırdığı bir alandır. Annales Okulu her şeyi tarihe bağlayarak gerçekte bütün açıklamaların Batı’ya bağlanmasını istemekten öteye bir şey dememektedir. Ekonomiyi temel olarak görürlerken tarihin temel bilim olduğunu gündeme getirmeleri bu nedenledir.

Günümüzde ve tarihte Doğu-Batı farklılığını ve sorununu anlamakta, tarihi değişme ve gelişmeyi, dünya tarihinin birliği ve geleceğini coğrafya ile açıklamak mümkün değildir. Coğrafyanın belirlediği ilişkiler dışına taşan etki alanı önemlidir. Doğu ve Batı coğrafyadan ibaret değildir. Siyasi ve aynı zamanda belli bir mekan kurgusu elbette vardır. Ancak sadece mekanla sınırlı değildir. Bu nedenle sorunları bütünlüğü içinde ele almak ve değerlendirmek gerekmektedir. Konu ve sorunları sınırlı bakış açısından ele almanın bizim açımızdan ne ölçüde geçerli olduğu soru konusudur. Batı’nın ve Doğu’nun birbirinden ayrı dünyalar olarak tanımlanması, ayrı gelişme ve değişme kurallarının olduğunu söylemek verili düzeni tartışma dışı bırakmak içindir. Bu tür bakış açısı egemenliği elinde tutan tarafa belli avantajlar sağlayacak, gelişmeleri yönlendirme ve söz hakkını elinde tutarak konuları sınırlamaya, sonunda Batı insanı farklı, siz farklısınız demeye izin verecektir. Anlayışımız farklı, değerlerimiz farklıdır demek dünyanın geneli üzerinde söz söylemeye, ortak bir tarih anlayışından da söz etmeye izin vermeyecektir. Toplumsal tarih anlayışının sonuçta günümüzde geldiği yerin bu olması boşuna değildir. Çeşitlilik, zenginlik adına farklı tarih anlayışlarının öne çıkarılması, tarihin bütünlükten uzak her şeyin tarihine dönüşmesi öncelikle temel konularda söz söylemeyi engellediği gibi ortak bir tarih anlayışından söz edilememesi, giderek tarihin reddine dönüşmesi, dünyanın birliği ve geleceğinden vazgeçilmesidir.

Annales Okulunun ortaya çıkması ve etkinlik kazanması iki dünya savaşı arasındaki dönemdedir. Yayınladıkları dizlerde ortak çaba içinde tarihçi kimliklerini de koruyacaklardır. Ekonomik/toplumsal tarihçilik denildiğinde Marx yerine bu okulun gündeme gelmesinde bir gariplik vardır. Bu okulun öne çıkarılması Marksizmden, Marksizmin siyasi yönünden kaçış imkanı sağlamaktadırlar. Yine ilgi çekici olan, Annales Okulunun toplum içinde yaygın belli bir tarih anlayışını temsil etmesidir; toplumla siyasi düzeyde, bir dünya görüşü itibariyle ilişki kurmaları söz konusu değildir. Toplumun ortak olmasına, katılmasına izin veren belli bir dünya görüşünü, tarih anlayışını değil, tam tersine toplumdan kopuk uzmanca bir tavır, belgeci tarihyazımını temsil edeceklerdir. Annales Okuluna duyulan saygı tarih anlayışlarına / görüşlerine değil uzmanlıklarınadır. Gerçekten başarılı, konularında uzman olan tarihçilerdir. Ancak temel tarih anlayışlarının ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir. Okula karşı olanların bile yaptıkları çalışmalara, uzmanlıklarına saygı duymaması mümkün değildir. Okulun tarihçiler arasındaki etkinliği de bu nedenledir. Sözgelisi Braudel'in *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* efsane bir çalışmadır, yirmi dört yıl bu kitabın hazırlanmasıyla uğraşacaktır. XX. yüzyılın en önemli tarih çalışması olarak gösterilecektir. Marx yerine önümüze artık Braudel konacaktır. Tarih, tarih anlayışı bir model çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu çalışma ile belli bir tarih görüşünü tartışmak yerine nasıl tarih yazılacağı hakkında öğüt verilecek, Braudel'in tarih anlayışını başkaları tartışmaya açacaktır.

Bloch, Febvre, Braudel, Ladurie, Mandrou, Le Goff, Duby, Revel, Burguière ve Lapetit Annales okulunun birbirini izleyen üyeleridir. Her nesil farklı konularda çalışmış ve farklı yöntemlere başvurmuş olmasına rağmen her biri akımın ortak yönelimlerini paylaşarak okulu sürdürmüşlerdir. Çalışma konusu olarak ekonomik yapıları, kolektif zihniyetleri, kültürü, toplumun ekonomik ve toplumsal boyutlarını, din, dil, maddi kültür ve demografiyi ele almışlardır. Yöntem olarak ise disiplinlerarası çalışma yolunu benimsemişlerdir. Okulun mensupları genel olarak ampirik yöntemlere başvurmuşlardır. Çalışmalarında siyasi oluşum ve yapıları merkeze almaktan kaçınmış olmaları belirgin bir özelliktir. Derginin isminden de anlaşılabilceği gibi okul mensupları toplumsal ve ekonomik tarih üzerinde odaklanmışlardır ve XX. yüzyılda siyasi tarihçiliğin geri plana itilmesi bir ölçüde onların tarihe bakışlarının genelleşmesinin bir sonucudur. Gerçekten okulun önemi, geleneksel tarihyazımına karşı yeni bir çıkış açmasından gelir. Geleneksel siyasi tarihçiliğin, olgucu yaklaşımın, belgeci tarihçiliğin ve diğer sosyal bilim disiplinlerinin bakış açılarının aşılmasında okul mensuplarının oynadığı rol büyüktür. Annales okulu bu açıdan yeni bir tarihçilik anlayışının ortaya çıkmasında ve yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur.

Annales'ın yöntem anlayışı üzerine geniş tartışmalar Braudel'den gelmiştir. Braudel geleneksel tarih anlayışına karşı geliştirdiği argümanlarla ve özellikle de tarih ile sosyoloji ilişkisine dikkat çekmekle birlikte tarihe verdiği üstünlükle tanınmaktadır.¹ Braudel'in geleneksel tarih anlayışına getirdiği temel eleştiri, tarihin konusu olarak tarihte bir defaya özgü, tekrarlanmayan, benzersiz ve kısa süreli olayların öne çıkarılmasıdır. Bu tarihçilik olaycı, anlatıcı veya betimleyici tarihçilik adlarıyla anılmaktadır. Buna karşılık sosyolojinin konusu olarak da tarihte tekrarlanabilir, bir "yasa" temelinde kavranıp açıklanabilir, genelleştirilmeye izin veren olay ve olgular gösterilmiştir. İşte Braudel tarih ile sosyoloji arasındaki bu işbölümüne karşı çıkmış, bu iki disiplinin konularının iç içeliğini vurgulamıştır. Braudel'in gözünde tarihçi yalnızca geçmişteki olayların sınırlı yönlerini ele almakla yetinemez, toplumun ve sosyal bilimlerin bütününe kucaklamak durumundadır. Braudel tek bir toplumsal bilimin kurulmasından söz etmektedir. Bir bakıma biz bunu bazı tarihçiler arasında diğer sosyal bilim dalları üzerinde hegemonya kurma eğiliminin bir sonucu olarak görebiliriz. Bir yönüyle bu çabayı olumlu bulabiliriz, çünkü II. Dünya Savaşı ertesinde Amerikan sosyolojisinin yaygınlık kazanması ve Kıta Avrupası sosyolojisine de nüfuz etmesi sonucu sosyolojide büyük çaplı kuram ve sistemler geliştirme (grand theory) dönemi sona ermiş veya küçümsenmiştir. Sosyolojik kuram bütünlüğünü yitirmiş, araştırmacılar mikro alanlara yönelmişlerdir. Tarihçilerdeki sosyal bilimlere kuşatma arzusu, adeta sosyologlarda kendi gerçek alanlarını terk etme eğilimiyle güçlenmiştir. Asıl sorun da tarihçinin genişleme eğilimi değil, sosyologun kendi içine çekilerek kapanma eğilimidir.

Braudel sosyal bilimcilere egemen olmaya başlayan mikro anlayışı şu sözlerle eleştirmektedir: "Area studies'in (alan araştırmalarının) başarısızlığı bize ders olmalıdır. Harvard ve Columbia'daki meslektaşlarımız birleşme çemberlerini yeteri kadar genişletemediler. Kendilerini dar güncellik alanında tehlikeye atarak, Çin'i ve Hind'i kavrama konusunda tarihçilere çok az başvurdular, coğrafyacılar ise hiç başvurmazdılar."² Braudel'in isteği sadece sosyoloji ile tarihin değil, bütün sosyal bilim dallarını içeren devasa, bütünsel bir bilimin kurulmasıydı. Bu yöndeki çağrısını defalarca yinelemiş, ancak egemen eğilim bütünleşme bir yana parçalanmaya doğru olmuştur. Bu önerinin olumlu yönüne rağmen, burada be-

¹ Tarih ve sosyoloji ilişkisi ve yöntem sorunları konusunda önemli bir okuma metni: Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, Ankara, 1992 içinde "Tarih ve Sosyoloji" konulu makale. Ayrıca bkz. *Sosyoloji Yıllığı 4*, İstanbul, 1999 içinde "Tarih ve Sosyoloji".

² Braudel, a.g.e., s. 103.

lirtmemiz gereken bir sakıncası da bulunmaktadır. Tarih biliminin bu olağanüstü genişlemesi ve konuların çeşitlenmesi bilimin temelinde yer alan “bir temel etken çerçevesinde genelleştirme” çabasına risk getirmektedir. Böyle bir yaklaşımın tarihçiyi aşırı pluralist bir yaklaşıma yönelterek, toplumların tarih içindeki gelişmelerinin belli bir yasa temelinde kavranıp açıklanmasını güçleştireceği, hatta olanaksız hale getireceği söylenebilir.

Annales akımının bir özelliği olarak da tarihte büyük tema ve sorunları konu edinmesi, uzun vadeli bir perspektiften hareket etmesi gösterilmektedir. İzledikleri yöntem anlayışı da karşılaştırmalı çözümlenmeye dayanmakta ve olguların değerlendirilmesinde bir tür pluralizme başvurulmaktadır. Annales mensupları çalışmalarında sosyolojiden dilbilime, demografyadan coğrafyaya, arkeolojiden etnolojiye kadar pek çok sosyal bilim disiplininin yararlanmışlardır. Bunun sonucunda tarih bilimi adeta bir “şişme” sorunuyla karşılaşacaktır. Akımın bazı üyeleri, daha önceki dönemde örneğine rastlanmayan zihniyet, aile yaşamı, cinsiyet, cinsellik tarihi üzerine çalışmalar yürütmüşlerdir. Tarihte yeni alt dallar belirlemiştir. Georges Duby’nin bu yöndeki çalışmaları bugün de büyük ilgi çekmektedir. Kısacası Annales Okulunun iddiası o kadar büyüktür ki, bütün sosyal bilimlere tarih çatısı altında birleştirmek hedefini açıkça dile getirmişlerdir. İçinde insanlık tarihine ilişkin olağanüstü bir zenginliği barındıran, kapsayıcı, tek bir “total tarih”ten söz edeceklerdir. Böylece XIX. yüzyılda tarih ile sosyolojinin yöntem ve inceleme alanlarını birbirinden bıçak gibi ayıran pozitivist yaklaşım da ağır bir darbe yemiştir. Sosyal bilim disiplinleri arasındaki ayrımın yapay olduğu ve disiplinler arası çalışma gerekliliği ilk kez açık biçimde Annales tarafından dile getirilmiştir. Bu yaklaşımın günümüzde sosyal bilimlerde ne derecede etkili olduğunu söylemek bile gereksizdir.

Annales Okulunun XIX. yüzyılda ağırlık kazanan ulusal tarihçiliğe karşı bir tepki hareketi olduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü Annales mensupları tarihin ulusal sınırlar içinde kavranamayacağını, bunun bütünlüklü bir kavrayışın önünde engel oluşturduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle bir bütün olarak insanlık tarihine, toplumlar arası ilişkilere dikkat çekmişler, ilgilerini bu geniş çerçeve üzerinde sürdürmüşlerdir. Tarihin uzun dönemde belirleyici evrimi üzerinde durmuşlar, toplumlardaki ortak yapı ve özellikleri araştırmışlardır. Devleti, siyasal ilişkileri, yönetici sınıfı ve tarihteki büyük adamları öne çıkaran geleneksel tarihçilik anlayışına en büyük darbe Annales okulundan gelmiştir. “Yukarıdan aşağıya” tarih anlayışı yerine “aşağıdan yukarıya” tarih anlayışını, başka deyişle toplumun tarihini vurgulamışlardır. Halk inançları, nüfusun yapısı (bileşimi, yoğunluğu vs.), kullanılan endüstriyel veya tarım aletleri, kuraklık, sel gibi afetler, iklim ve coğrafya özellikleri, ekonomik etkinliğe ilişkin

her türlü bilgi Annales okulunun başlıca çözümleme araçlarıdır. Başka deyişle Annales Okulu kendi mantığı içinde tarih bilimine geniş bir alan açmıştır. Tarih yazımı alanı önemli bir konu çeşitliliği kazanmıştır.

Öte yandan belirtilmesi gereken bir konu, Annales'in beşeri bilimleri birleştirme yönündeki büyük iddiasına rağmen, okulun bazı üyelerinin oldukça sınırlı çalışmalar üzerinde yoğunlaşmasıdır. Sözcüleri Georges Duby zihniyet tarihine odaklanmış, Ortaçağ'da kadın ve cinsellik konuları üzerinde çalışmalarını yürütmüştür. XX. yüzyılda Annales'in dışında ve ona karşı bir eğilim olarak mikro-tarihçiliğin serpiildiğini de görüyoruz. Bu bakış açısıyla yapılan çalışmaların sayısında son zamanlarda büyük bir artış gözlemlenmektedir. Biyografi çalışmalarına ağırlık veren, tarih-gazetecilik ve sosyoloji karışımını içeren yeni bir tarih anlayışı gelişmektedir. Spesifik ilgilerin öne çıkması sonucu çalışmalar özel şirket veya banka tarihlerinden çay, kahve ve yemeğin tarihine kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde çeşitlenmiştir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Günümüzde bazı araştırmacılar sağlık, beslenme ve temizlik koşulları, teknik aletler tarihi (bisikletin tarihi gibi), geçmişteki halk eğlenceleri, eski çağlarda içki kültürü, kadın ve cinsellik gibi konularda sayısız çalışma yapmaktadırlar. Siyasetten ve yeni arayışlardan vazgeçtikçe "tarihçinin mutfağı" bir hayli zenginleşmiştir.

Annales Okulu Batı'da siyasi arayışların bittiği bir dönemde gündeme gelmiştir. Sosyolojide bütünsel çabaların gözden düşmesiyle okulun toplumsal tarihçilik anlayışının öne çıkması birliktedir. Türkiye'de de benzer bir durum söz konusudur. Türkiye'de sosyolojinin yeni arayışlar yerine Osmanlı sonrası yeni kurulan devleti ve siyasi seçimi savunmaya koşulmasıyla sosyoloji artık ağırlığını kaybetmiş, hukukçular ve tarihçiler öne çıkmıştır. Annales Okulu ile Türkiye'de tarihçiliğin erken bir dönemde karşılıklı ilişki kurması bu yönüyledir. Annales'in karşılaştırmalı, sosyolojik-sentezci ve bütünsel tarihçilik anlayışı oldukça erken bir dönemde, 1930'ların başlarından itibaren bilinmektedir. Ancak bu ilgi tek yönlü değil, karşılıklıdır. Fuat Köprülü daha okul kurulmadan önemli çalışmalar yapmıştır. Köprülü'nün Osmanlı ile ilgili çalışmaları uluslararası bir ilgi görmüştür. Hatta en önemli çalışmaları 1930'lu yıllarda Türkçeden önce yabancı dilde yayınlanmıştır. Bu, aynı zamanda yapılan yeni siyasi seçime karşı Osmanlı ile ilişki kurarak Anadolu'daki varlık nedenimizi temellendirmek, Anadolu'da varlık nedenimizi tartışan Batılı açıklamalara bir cevap niteliği taşımaktadır. Bu nedenle resmi tarih görüşü dışında yeni açıklamalar ortaya koyabilmiştir. Köprülü'den sonra Ömer Lütfi Barkan da Annales Okulu üyeleri tarafından bilinen, takip edilen bir iktisat tarihçisidir. Osmanlı tarihçisi Halil İnalcık'ın bu isimlere eklenen diğer bir etkili isim olduğunu söyleyebiliriz. Bu önemli son dö-

nem tarihçilerimizi kendi tarih ve sosyoloji geleneğimizle bütünleştirmek yerine Annales Okuluyla bütünleştirme yolundaki çabalar bu okulun eksikliklerine, sınırlılık ve yanlışlıklarına bu önemli tarihçilerimizi de ortak etmek içindir. Türkiye’de Osmanlı’nın tasfiyesi sonrasında sosyoloji ile tarih arasındaki ilişkide bir kopukluk görülmektedir; sosyoloji resmi siyaset ve tarih anlayışını savunmaya koşulmuştur. Buna karşılık tarihçiliğimizin farklı bir yönde Osmanlı tarihiyle ilişki kurması, geleneksel Osmanlı tarih anlayışının etkisinin devam etmesi karşısında, sosyoloji ile tarihin bu yönde bütünleşme çabalarına set çekmek için toplumsal tarih anlayışı yüceltilmektedir.

Tarih anlatısının odak noktasında devlet ve siyaset mi, yoksa toplumsal ve ekonomik yaşam mı yer almalıdır? Bu, XX. yüzyıl tarihçiliğinin en önemli sorunlarından biridir ve bu anlamsız tartışma, toplum tarihinin siyasal tarihten giderek bağımsızlaşması ve üstünlük elde etmesiyle sonuçlanmıştır. Günümüzde siyasal tarih eleştirileri yaygınlık kazanmıştır. Buna karşılık toplumsal tarih, sözlü tarih ve gayri resmi tarihçilik gündeme getirilmiştir. Bunun örneklerine Türkiye’de de rastlamak mümkündür. Türk Tarih Kurumu’nun geleneksel ağırlığını yitirmesi, Tarih Vakfı gibi devletten özerk sivil kurumların ortaya çıkışı son dönemde tarih yayanlarının görünümü konusunda bize bir fikir verecektir. Bunun sonucunda “gayri resmi tarih” adı altında siyasal tarihçiliğe küçümsemeyle bakılmaktadır. Geçerli tarih olarak bize sözlü tarih, mikro tarih, kurumlar tarihi gösterilmektedir. Bu yaklaşımın sonuçlarından biri de, tarihçiliğin giderek özel çıkar gruplarının desteklediği bir proje çalışmasına dönüşmesidir. Sözcüleri vakıf çalışmaları çerçevesinde Milli Piyango, Tarih, İSKİ, Darülaceze, Emlak Bankası, Osmanlı Bankası gibi kurumların “bağımsız” tarihlerinin yazılması yoluna gidilmektedir. Bunun sonucunda klasik uygarlık tarihi ve dünya tarihi perspektifinin geri planda bırakıldığını, resmi ve ulusal tarihçiliğin (inkılap tarihi) ağırlığını bütünüyle yitirmemesine rağmen meşruluğunun sorgulandığını iddia etmek mümkündür. Ancak buradan hangi sonuca ulaşıldığı, yerine ne konulduğunun da açıklanması gerekir. Günümüzde Türk toplum tarihinin sorunlarının tanımlanmasında, hatta ayrıntı düzeyinde bilgi edinmede sorun yoktur. Tarih içine yerleşmeyen bir toplum olayının da açıklanması mümkün değildir. Ancak tek tek olayları yerleştireceğimiz bütünsel çerçeve sorunlara bakış açımız yanında tutumumuzu da belirlemektedir. Batı dünya egemenliğinin tek boyutu siyaset veya sadece ekonomi düzeyinde değildir. Toplum yaşamının her düzeyinde Batı egemenliği ve etkinliğinden söz etmek mümkün olduğu gibi, bu aynı zamanda egemen ideoloji veya tarih anlayışı haline de dönüşmüştür. Bugünü ve yakın geleceği sorgulamak açısından genel tarihlerin bütüncül yaklaşımı daha da önem kazanmak-

tadır. Günümüzde yaşanan büyük siyasal gelişmeler göstermektedir ki ihmal edilen siyasal tarih çalışmaları günümüz sorunlarını kavramak açısından hala son derece önemlidir.

Annales tarih okulu siyasal ve diplomatik tarihçiliğe küçümsemiş; ekonomik olaylara önem verir gözükmesine karşılık sonuçta bütün açıklamaları Batı'nın üstünlüğüne bağlayan bir tarih anlayışını temsil etmiştir. Dünya tarihinin akış seyrinde siyasal etkenin ihmal edilmesi ister istemez açıklamalarda bir yetersizlik, eksiklik, yönsüzlük doğuracaktır. Siyasal tarihçilik haksız yere "geleneksel" ve "aşılmış" tarihçilik damgasını yemiş bulunmaktadır. En üstün olduğumuz tarihyazımı ve tarih geleneği alanında Annales Okulunun bu gelenek yerine ikame edilme-ye çalışılması, Annales mensuplarının uzmanlıklarına duyulan saygı ile yeni bir tarih anlayışının geçerlilik kazanmasında sosyologlarımız yerine tarihçilerimizin öne çıkması düşündürücüdür. Annales Okulu ekonomiye önem vermesiyle tanınmaktadır. Ekonomi elbette önemlidir, ancak bu önem siyasi boyutları ile birlikte ele alındığında gerçek boyutlarıyla ortaya çıkabilecektir. Ekonominin öne çıkarılıyor gibi görünmesi olayların siyasal boyutunun gündem dışı tutulması içindir. Annales Okulu bu anlayışı yaygınlaştıracaktır. Siyasete ve giderek ekonomiye olan ilgi de siyasal tarihe veya iktisat tarihine yönelik değil nünferit olaylara yönelik bir ilgiye dönüşecektir. Tarihe, dünya egemenliğinin aşılmasına yönelik bütünlüklü, sağlam ilginin parçalanması karşısında günümüz tarihçileri ekonomik, toplumsal tarih adı altında giderek mikro konu arayışlarına girişmişlerdir. Sözcüleri bir toplumdaki siyasal karar alma süreçlerine etki eden psikolojik, marjinal etkenler araştırılmaktadır. Ayrıca kuşak çatışması, yaşlıların otoritesi, oy verme alışkanlıkları ve eğilimleri, siyasal partilerin alt organlarındaki yukarıya dönük etkiler, göçmenlerin siyasal katılımı gibi konular araştırmacıların daha çok ilgisini çekmektedir. Başka deyişle siyaset dışı veya siyasetle ilişkisi son derece sınırlı toplum kesimlerinin siyaseti etkileme mekanizmaları öne geçirilmektedir. Bu da ters bir durumdur. Buradan, "Ekonomik ve sosyal tarihçilikten her şeyin tarihi"ne geçmek üzere bir adım daha atmak için engel kalmayacaktır. Annales akımının günümüze kadar gelen etkisinin en önemli sonucu budur. Bugün artık Marksist tarih anlayışına karşı bütünsel/kuramsal bir karşı çıkış gereği ortadan kalkınca Annales okulu da kendini tüketecek, okulun açıklamalarından bütünsel kuram karşıtı açıklamaların yolunu açmaktan başka bir sonuç çıkmayacaktır. "Ekonomik ve sosyal tarihçilik"ten yola çıkan tarihçilerin bugünkü izleyicilerinin etnisite meraklısı, anti-Marksist, belleğe dayalı sözel tarihçiliğin sözcüleri olmaları, tarihin yerine etnografyayı veya gündelik yaşam çalışmalarını koymaları rastlantı değildir.